

Eduard Cuypers, architect met eigen koers

I

Ter herinnering aan mijn zoon
Constantijn van Nispen (1983-2018)

Eduard Cuypers

architect met eigen koers

CONSTANT VAN NISPEN

Hilversum
Verloren
2021

Voor deze uitgave werd een financiële bijdrage ontvangen van a/d Amstel architecten te Amsterdam en Stichting Sormani Fonds.

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde: het meubelmagazijn van H.F. Jansen & Zn. aan het Spui (foto M. Bütinghausen; collectie Stadsarchief Amsterdam) en opname in het bureau Ed. Cuypers (Stadsarchief Amsterdam); achterzijde: het voormalig HVA-kantoor te Surabaya (foto Marianne van Nispen-Doon).

ISBN 978 90 8704 881 5

© 2021 Constant van Nispen
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus / Tanja Stropsma
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	11
I BIOGRAFIE	15
Cuypers' jeugd, 1859-1882	15
Jong zelfstandig architect, 1882-1892	17
Bouwen in neorenaissancestijl	17
Verhuizingen	21
Verenigingsleven	22
Maatschappelijke activiteiten	22
Netwerk	24
Een groeiende praktijk, 1892-1902	24
Nieuwe inspiratiebronnen	24
Een alternatief voor Berlages Beursplan	27
Medewerkers	28
Verenigingsleven	28
Maatschappelijke activiteiten	29
Netwerk	30
Aan de top, 1903-1909	31
Een nieuw kunstnijverheidsatelier: Het Huis	31
Een nieuw tijdschrift: <i>Het Huis (oud & nieuw)</i>	32
Van cottagestijl naar <i>Um 1800</i>	33
Stedenbouw	37
Ontwerpen voor het Vredespaleis	38
Medewerkers	40
Verenigingsleven	42
De Wereldtentoonstelling van St. Louis 1904	42
Maatschappelijke activiteiten	43
Netwerk	43
Nederlands-Indië, 1909-1910	43
De situatie in Nederlands-Indië	43
De plannen van de Javasche Bank	44
Eduard Cuypers' reis naar Indië	44
Een forse aanvaring	45
Een Indisch architectenbureau	46
De Wereldtentoonstelling van Brussel 1910	47
'Verheffing' van de inlandse kunstnijverheid	49
Een nieuw tijdschrift: <i>Het Ned. Indische Huis oud & nieuw</i>	49
Op twee sporen, 1910-1927	50
Naar de zijlijn	50
Nederlands-Indië	51

Nederland	51
Filialen	55
Leuven 1914 en de Eerste Wereldoorlog	56
De Wereldtentoonstelling van San Francisco 1915	57
Het plan voor het gebouw van de Tweede Kamer	57
Stedenbouw	59
Het einde	61
II DE TIJDSCHRIFTEN	63
<i>Het Huis</i> (1903-1904)	63
<i>Het Huis oud & nieuw</i> (1905-1926)	68
<i>Het Ned. Indische Huis oud & nieuw</i> (1913-1915)	72
<i>Nederlandsch Indië oud & nieuw</i> (1916-1934)	74
<i>Het Nederlandsche en Ned. Indische Huis oud & nieuw</i> (1928-1932)	77
III CUYPERS' IDEEËN OVER ARCHITECTUUR	78
Het architectuurdebat tot 1900	78
Cuypers' afwijzing van een bepaalde algemene stijl; de enige maatstaf: is iets mooi?	79
Eduard Cuypers versus H.P. Berlage	81
IV CUYPERS ALS INTERIEURONTWERPER EN KUNSTNIJVERAAR	85
De indeling van een woning	86
De inrichting van een woning	87
Het Atelier voor decoratieve kunst Het Huis	90
Verdere werkzaamheden als decoratief kunstenaar	97
Evaluatie	99
V WOONHUIZEN EN VILLA'S	101
Plattegronden	101
Stilistische ontwikkelingen	102
Cuypers' ideeën over woonhuizen en villa's	102
Kenmerken	103
Tuinaanleg	104
Afzonderlijke woningen	104
Sporstraat 11, Leerdam	104
Atelier De Roskam ('Witsenhuis'), Amsterdam	105
Hollandse neorenaissance in varianten: Overtoom 249-253, Amsteldijk 75-78 en 80 en Roemer Visscherstraat 44, Amsterdam	108
Neo-Venetiaanse renaissance: Sarphatistraat 5, Nicolaas Witsenkade 38 en Weteringschans 108, Amsterdam	111
Villa Casa Reale, Sassenheim	115
Villa Lommerrijk (Ostwalt), Hilversum	116
Jan Luijkenstraat 2-2A, Amsterdam	116
Cottagestijl: Van Eeghenstraat 92 en Honthorststraat 20, Amsterdam	118
Villa Simpang: Dordrecht en Den Haag	123
Neo-Hollandse renaissance: Korte Vijverberg 4, Den Haag	127
Zomerhuizen in Noordwijk en een strandvilla in Zandvoort	128
<i>Um</i> 1800: Maliebaan 55, Utrecht; Oud Walenburg, Rotterdam	132
Klokgevels: Roermond, Vilsteren en Dordrecht	134
Baarn: Kasteel De Hooge Vuursche en Villa Rozenhage	139
Indische villa's	143

Twee Belgische Beaux-Arts villa's	145
Woningbouwproject Nieuwendam	148
Huize Die Clinghe, Bloemendaal	149
Landhuis 't Witzand, Blaricum	151
Blok van zes herenhuizen, Bloemendaal	153
VI COMMERCIËLE BOUW	154
Hotels	154
Het American Hotel, Amsterdam	154
Het Rondeel, Amsterdam	155
Hotel Polen, Amsterdam	156
Hotel d'Orange, Zandvoort	157
Hotel des Indes, Weltevreden	158
Winkels	159
Meubel- en tapijtmagazijn H.F. Jansen & Zonen, Amsterdam	159
Antiquariaat Delaunoy, Amsterdam	160
Apotheek Rathkamp, Weltevreden	161
Boekhandel Kolff, Weltevreden	162
Toko De Vries, Bandoeng	163
Tabakszaak Van Andel, Dordrecht	164
Banken	165
<i>Bankgebouwen in Nederland</i>	165
Hoofdkantoor Amsterdamsche Bank, Amsterdam	166
Kantoor Firma Lippmann Rosenthal & Co, Amsterdam	167
Bijkantoor Amsterdamsche Bank Sarphatistraat, Amsterdam	168
De Nederlandsche Bank: uitbreiding hoofdgebouw, Amsterdam	168
De Nederlandsche Bank: agentschapskantoren, Maastricht en Zwolle	170
Stoop's Bank, Dordrecht	172
Overige verbouwingen	172
<i>Bankgebouwen in Nederlands-Indië</i>	172
Kantoor Javasche Bank, Medan	174
Kantoor Javasche Bank, Bandoeng	176
Kantoor Javasche Bank, Djokjakarta	177
Kantoor Javasche Bank, Soerabaja	178
Kantoor Javasche Bank, Malang	179
Hoofdkantoor Javasche Bank, Batavia	180
Intermezzo: Batavia als stad van Cuypers	183
Hongkong & Sjanghai Bank, Batavia	185
Nederlandsche Handel Maatschappij, Weltevreden	187
Chartered Bank of India, Australia and China, Batavia	189
Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij, Weltevreden	190
Overige kantoren	190
<i>Kantoren in Nederland</i>	190
Handelsbladgebouw, Amsterdam	190
Levensverzekering-maatschappij Dordrecht, Dordrecht	191
<i>Kantoren in Nederlands-Indië</i>	193
Lindeteves-Stokvis, Batavia en Soerabaja	193
'Dordrecht' en 'Arnhem', Batavia	196
WEVA, Batavia	197
Borneo Company, Batavia	197
HVA, Soerabaja en Medan	197

Fabrieken	201
Amsterdamsche Melkinrichting, Amsterdam	202
Het Lootsje van Lucas Bols, Amsterdam	202
BAT-fabriek, Cheribon	204
VII RELIGIEUZE BOUW	205
Cuypers' ideeën over kerkenbouw: het primaat van de liturgie	205
De eisen van de liturgie	206
Retraitehuizen	207
Manresa, Venlo	207
Loyola, Vught	208
St.-Ignatius, Spaubeek	209
Overige kapellen	210
<i>In Nederland</i>	210
Dekkerswald, Groesbeek	210
Boldershof, Druten	211
Maltezer Ridderhuis, Utrecht	212
St.-Joseph Ziekenhuis, Heerlen	213
Canisius Ziekenhuis, Nijmegen	214
St.-Dominicus College, Nijmegen	215
St.-Elizabeth Ziekenhuis, Tilburg	216
<i>In Nederlands-Indië</i>	216
Broederkapel, Weltevreden	216
Groot Klooster, Weltevreden	216
Zusters Ursulinen, Malang	217
Kerken	218
<i>In Nederland</i>	218
H. Antonius, Tilburg	220
H. Gerardus Majella (H. Geest), Oss	222
H. Familie, Langenboom	223
<i>In Nederlands-Indië</i>	224
Haantjeskerk, Batavia	224
H. Antonius van Padua, Moentilan	225
Heilig Hart, Soerabaja (Kathedraal van Surabaya)	226
St- Jozef, Ambarawa	227
St.-Antonius, Djokjakarta	227
Toeschrijvingsvragen	229
VIII SCHOLEN	230
<i>In Nederland</i>	230
Heilig Hartschool, Den Haag	230
Middelbare Technische School, Dordrecht	232
St.-Joris College/St.-Catharina Lyceum, Eindhoven	233
Kennemer Lyceum, Bloemendaal	234
St.-Dominicus College, Nijmegen	236
B.l.o.-school, Druten	237
<i>In Nederlands-Indië</i>	238
Schoolcomplex Ursulinen, Soerabaja	238
St.-Angelaschool, Bandoeng	240
St.-Theresiaschool, Batavia	241
St.-Angelaschool, Soekaboemi	241
Toeschrijvingsvragen	242

IX	STATIONS	243
	Het station te 's-Hertogenbosch	243
	De stations van de NOLS	250
X	ZIEKENHUIZEN	256
	Plattegrond	257
	Stilistische ontwikkeling	257
	De axioma's van Friedrich Ruppel	257
	Cuypers' werkwijze	258
	Afzonderlijke inrichtingen	258
	Gynaecologische kliniek van dr. Mendes de Leon, Amsterdam	259
	Amsterdamsch Sanatorium voor Borstlijders Hoog-Laren, Laren	260
	Gesticht voor Idiote Meisjes Boldershof, Druten	262
	Sanatorium Dekkerswald, Groesbeek	264
	Ziekenhuis voor de Vereeniging tot Ziekenverpleging, Dordrecht	266
	Gemeentelijk Gast- of Ziekenhuis, Dordrecht	268
	St.-Joseph Ziekenhuis, Heerlen	271
	Roode Kruis Ziekenhuis, Den Haag	273
	Prinses Juliana Gasthuis voor ooglijders, Djokjakarta (Ruma Sakit Mata dr. Yap)	275
	Canisius Ziekenhuis, Nijmegen	276
	Juliana Kinderziekenhuis, Den Haag	279
	St.-Elizabeth Ziekenhuis, Tilburg	281
	Wat resteert	283
XI	EPILOOG	284
	De macht van de canon	284
	Eclecticus met een missie	285
	Het relatieve belang van stijl	286
	Innovaties	288
	Ondernemerschap	288
	NOTEN	289
	OEUVRELIJST	314
	BRONNEN EN LITERATUUR	326
	Archieven	326
	Literatuur	326
	Publicaties van Eduard Cuypers	337
	Websites	341
	HERKOMST AFBEELDINGEN	342
	PERSONENREGISTER	345
	PLAATSNAMENREGISTER	349
	CURRICULUM VITAE	352

VOORWOORD

Eduard Cuypers (1859-1927) was een in zijn tijd gerenommeerd en productief architect. Aan zijn persoon en werk is echter na zijn dood lange tijd niet of nauwelijks aandacht meer besteed. Als eclecticus kreeg hij geen plaats in de Nederlandse architectuurgeschiedenis, zolang deze werd beschreven als een ontwikkeling naar het functionalisme. Dat hij niet geheel in de vergetelheid is geraakt, komt doordat hij de leermeester is geweest van alle coryfeeën van de Amsterdamse School, zoals De Klerk, Kramer en Van der Mey, en ook van een aantal minder bekende vertegenwoordigers van die school.

Henry-Russell Hitchcock schrijft in 1958: de Amsterdamse School 'represents internationally the greatest Dutch contribution to modern architecture'. Ook stelt hij dat Eduard Cuypers als leermeester van de genoemde coryfeeën: 'has about as much right as Berlage to be considered the father of the Amsterdam School.'¹ Helen Searing, die Hitchcock opvolgde als hoogleraar architectuurhistorie aan het Smith College in Massachusetts, diept in 1982 in de afscheidsbundel voor Hitchcock het thema uit in haar bijdrage: 'Berlage or Cuypers? The father of them all'. Zij concludeert dat voor de architecten van de Amsterdamse School: 'it would seem to be Cuypers who is the most immediately crucial figure.'² Hitchcock had in zijn handboek ook al internationaal aandacht gevraagd voor Cuypers' werk, in de veronderstelling dat hij die belangstelling in eigen land inmiddels wel had gekregen.³ Searing wijst erop dat Cuypers echter: 'remains a shadowy presence even in his native land'. Nadat meer dan een halve eeuw stilte had geheerst over diens gebouwen en gedachtengoed, gaat zij in haar artikel daarop in.⁴

Deze trans-Atlantische belangstelling voor een Nederlandse bouwmeester heeft hier niet veel weerklank ondervonden tot Auke van der Wouds studie *Waarheid en karakter* uit 1997. Hij constateert dat de gegoede Nederlandse burger in de jaren negentig van de negentiende eeuw zijn historische stijlkamers zonder theoretische vertogen verruilde voor de moderne Engelse

woonkamers 'onder leiding van ontvankelijke en invloedrijke architecten als Ed Cuypers, die zich afzijdig hielden van getheoretiseerde en coterieën, nergens 'bij horen' en daardoor moeilijk in gepersonaliseerde geschiedbeelden passen.'⁵ Hij merkt voorts op dat het door Cuypers in 1891 ontworpen meubelmagazijn voor H.F. Jansen & Zn. aan het Spui te Amsterdam 'nooit een positie [heeft] gehad in de geschiedschrijving van de 'doorbraak' die aan het eind van de negentiende eeuw de twintigste-eeuwse 'moderne' architectuur bracht ofschoon het alle eigenschappen heeft die voor die geschiedschrijving van belang zouden zijn: functionaliteit, comfort, eenvoud in de vormgeving, esthetisering van moderne bouw- en installatietechniek, licht, lucht, ruimte, *zakelijkheid*.' Van der Woud denkt dat de reputatie van gebouwen als dit meubelmagazijn in de twintigste-eeuwse geschiedschrijving gering is, 'omdat de geschiedschrijvers al te gemakkelijk de opvattingen van de toenmalige artistieke elite hebben overgenomen, en die elite had een afkeer van de commerciële bouw.'⁶ Inmiddels heeft het postmodernisme de ruimte gecreëerd om de eclecticische bouw in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw te herwaarderen en aan de vernieuwingen van eclectici als Eduard Cuypers en de gebroeders Van Gendt aandacht te geven.⁷

Het blijft merkwaardig dat aan Eduard Cuypers nog geen biografie is gewijd, terwijl ten minste vijf van zijn leerlingen die wel hebben gekregen.⁸ Dit boek wil in die leemte voorzien. Daarbij bouwt het uiteraard voort op het werk van anderen. Het eerste diepgaande onderzoek naar persoon en werk van Eduard Cuypers is eind jaren zeventig gedaan door Bert Gerlagh. Hij heeft vele, zeer verspreid gepubliceerde gegevens over Eduard Cuypers bijeengezocht en is begonnen diens werk te catalogiseren. Zijn bevindingen heeft Gerlagh neergelegd in diens ongepubliceerde doctoraalscriptie, die helaas alleen te consulteren is in de bibliotheken van de Universiteit van Amsterdam en het Nederlands Architectuur Instituut (nu Het Nieuwe Instituut), alsme-

de in het Stadsarchief Amsterdam.⁹ Nadien heeft hij nog enkele publicaties aan Eduard Cuypers gewijd.¹⁰ Hildebrand de Boer heeft in 1979 een artikel geschreven over de door Cuypers gebouwde retraitshuizen¹¹ en Bernadette van Hellenberg Hubar in 1991 over Stoop's Bad te Bloemendaal.¹² Anneke Peters deed in haar Leidse doctoraalscriptie in 1996 een onderzoek naar Cuypers als binnenhuisarchitect en ontwerper van voorwerpen van kunstnijverheid.¹³ Over Cuypers' filiaal en verdere activiteiten in zijn geboorteplaats Roermond heeft Willem Cartigny gepubliceerd.¹⁴ Vooral verdient echter vermelding dat Obbe Norbruis de laatste jaren een uitvoerige studie heeft gemaakt van het werk van Cuypers' bureau in het toenmalige Nederlands-Indië, zowel voor als na Cuypers' dood in 1927, en daarvan recent in twee kloeke boeken verslag heeft gedaan.¹⁵

Het onderzoek naar leven en werk van Cuypers wordt bemoeilijkt doordat het archief van zijn bureau, vooral bij de diverse verhuizingen, grotendeels verloren is gegaan; er bestaan wel werklijsten met besteknummers en een gering deel van de bestekken is behouden. Het archief E. Cuypers bij Het Nieuwe Instituut te Rotterdam bevat hoofdzakelijk representatie-tekeningen van een relatief klein deel van zijn oeuvre.¹⁶ Een compleet overzicht van dat oeuvre is (nog) niet beschikbaar. Administratieve gegevens over het bureau uit zijn tijd ontbreken geheel evenals zijn persoonlijke correspondentie. De door Cuypers opgebouwde bibliotheek met circa 4000 publicaties is verdwenen evenals de catalogus waarin hij alle daarin beschreven werken had geïnventariseerd; hetzelfde geldt voor zijn zorgvuldig bijgehouden reisverslagen.¹⁷ Wel heeft Cuypers in zoverre voor zijn artistieke nalatenschap zorg gedragen dat hij in de door hem uitgegeven tijdschriften verslag heeft gedaan van zijn gebouwen, interieurontwerpen en decoratieve kunst, zowel in Nederland als in Nederlands-Indië. Die tijdschriften leveren dan ook een rijke bron op, waaruit hierna vaak is geput. Ongewijfeld is nog veel materiaal te vinden in archieven van gemeenten, banken, bedrijven, bisdommen, kloosters, scholen en andere instellingen. Een uitputtend onderzoek hiernaar zou jaren vergen en dat heb ik niet gedaan. De bedoeling van dit boek is slechts een goed overzicht te bieden van leven en werk.

Als in de literatuur de naam van Eduard Cuypers valt, wordt hij doorgaans geïntroduceerd als neef van Pierre Cuypers en worden vervolgens de twee bouwwerken genoemd waardoor Pierre bij het grote publiek bekendheid geniet: het Rijksmuseum en het Centraal Station te Amsterdam. Ik heb lang nagedacht over de

vraag hoe Eduard beter kan worden geïntroduceerd. 'Eduard Cuypers, vader van de Amsterdamse School' zou niet onjuist zijn, maar als titel voor dit boek de verkeerde indruk wekken dat hierin zijn betekenis voor de Amsterdamse School centraal zou staan. 'Eduard Cuypers, antipode van Berlage' zou enerzijds doen uitkomen dat Cuypers' geschriften in veel opzichten een tegengeluid laten horen en zijn werk in duidelijk contrast staat met dat van Berlage, maar anderzijds heeft Cuypers zich ook door Berlage laten inspireren. 'Eduard Cuypers, architect en kunstnijveraar' zou recht doen aan het gegeven dat hij zowel bouwmeester was als interieur- en decoratief ontwerper, maar in dit boek ligt de nadruk sterk op zijn eerste kwaliteit. 'Eduard Cuypers, architect en ondernemer' zou terecht aangeven dat hij niet gespeend was van zakelijk inzicht en ondernemingszin, maar zou ook voedsel kunnen geven aan de onjuiste gedachte dat artistieke overwegingen bij hem niet prevaleerden. Uiteindelijk is gekozen voor 'Eduard Cuypers, architect met eigen koers'. Dit brengt tot uitdrukking dat hij in allerlei opzichten zijn eigen weg is gegaan: als oprichter en leider van een groot architectenbureau waar op andere wijze werd gewerkt dan bij andere bureaus hier te lande het geval was, als oprichter van een atelier voor decoratieve kunst dat tegenwicht bood aan 't Binnenhuis' van Berlage en de zijnen, als uitgever van tijdschriften, als mede-oprichter van een zeer productief bureau in Nederlands-Indië, en tenslotte als architect die, vooral beïnvloed door buitenlandse ontwikkelingen, een eigen oeuvre opbouwde.

Hierna volgt in hoofdstuk I een levensbeschrijving van Cuypers. In hoofdstuk II passeren zijn tijdschriften de revue. Hoofdstuk III biedt een synopsis van zijn opvattingen over architectuur en de taak van de architect, die vervolgens worden afgezet tegen die van Berlage. Hoofdstuk IV is gewijd aan Cuypers als interieurontwerper en kunstnijveraar. Daarna volgen zes hoofdstukken over zijn woonhuizen en villa's, commerciële bouw, religieuze bouw, scholen, stations en ziekenhuizen, afgesloten door een korte epiloog.

Voor de plaatsnamen in Indonesië is voor de vooroorlogse periode de toenmalige nomenclatuur (Batavia) en de spelling-Van Ophuijsen (zoals Soerabaja, Bandoeng) gevolgd en voor de periode na 1947 de huidige naamgeving (Jakarta) en de 'republikeinse' spelling-Soewandi (Surabaya, Bandung).

Dit boek is gegroeid uit de Leidse masterscriptie over 'Eduard Cuypers en zijn betekenis als ziekenhuisarchitect', die ik in 2016 schreef onder supervisie van dr. Juliette Roding. Zij heeft de afgelopen jaren mijn con-

cepten voor de diverse hoofdstukken kritisch gelezen en van commentaar voorzien. Ik ben haar ook dankbaar dat zij als eindredacteur voor dit boek heeft willen optreden en met haar inventiviteit menige puzzel heeft opgelost bij het samenstellen van de oevrelijst.

Mijn dank gaat voorts uit naar drs. Freek Heijbroek die een aantal concepten heeft meegelezen en mij waardevolle suggesties heeft gedaan; naar ir. Obbe Norbruis die mij nuttige tips heeft gegeven voor de zoektocht naar Cuypers' oeuvre in Indonesië en die mij ook van een aantal scans voor de afbeeldingen heeft voorzien; naar ir. Sandro Estourgie die mij materiaal uit het archief van de familie Estourgie met onder

meer tekeningen van Michel de Klerk ter beschikking heeft gesteld; naar mr. Hein van der Bruggen voor zijn ondersteuning bij het onderzoek naar Cuypers' jeugd-jaren in Roermond; naar mr.drs. Mieke Merkelijn die mij als vanouds heeft ondersteund bij het persklaar maken van dit boek; naar het studiecentrum van HNI te Rotterdam voor de hulp bij het scannen van het materiaal; naar al degenen die mij in de loop der jaren toegang hebben verleend tot gebouwen van Eduard Cuypers en naar de plaatselijke historische verenigingen en kenners van de lokale geschiedenis die mij waar nodig hebben bijgelicht. De volle verantwoordelijkheid voor dit boek blijft uiteraard bij mij berusten.

Constant van Nispen
Den Haag, oktober 2020

▲ Houtskooltekening van Eduard Cuypers bij zijn vijftigste verjaardag door Michel de Klerk